

AKP'Lİ YILLARDA ÇALIŞMA YAŞAMI VE SOSYAL POLİTİKALAR

Özgür MÜFTÜOĞLU*

Öz:Yüz yıllık Cumhuriyet'in beşte birlik bölümüne tekabül eden iktidarı süresince Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) darbe dönemleri ve tek partili yıllar dışında ekonomik, siyasal ve sosyal etkisi en güçlü dönüşümün uygulayıcısı olmuştur. AKP'yi iktidara taşıyan süreç, kapitalizmin dönemsel ihtiyaçlarından ayrı düşünülemeyeceği gibi AKP'nin 20 yıllık iktidarında gerçekleştirmeye çalıştığı dönüşüm de kapitalist sistemde belirleyici olan sermaye birikim rejiminin ihtiyaç duyduğu yeniden yapılanma sürecinden ayrı düşünülemez. Bu yeniden yapılandırma sınıf arası güç dengelerini değiştirmeden gerçekleştirmek mümkün değildir. AKP iktidarının ömrünün dünyada başka bir örneği olmadığı kadar uzun sürmesi, hem farklı fraksiyonlarıyla birlikte sermayeyi ve kapitalizme yön veren uluslararası kurumları hem de emekçi kesimleri; AB üyelik süreci, İslamcılık, milliyetçilik ya da doğrudan baskı ve şiddet araçlarını kullanarak iktidarı kalabilmesini sağlamış dinamikler ele alınacaktır. Bu çalışmada AKP'nin neden olduğu sosyal tahribat ve bu tahribata rağmen halen iktidarda kalabilmesini sağlayan dinamikler ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: neoliberal dönüşüm ve AKP, emek piyasası, sağlık, sosyal güvenlik, sendika

Working Life and Social Policies in the Years of AKP

Abstract: The AKP, whose rule corresponds to one fifth of the 100-year Republic's history, has been the implementer of the most powerful economic, political and social transformation, aside from the coup periods and the practices of a single-party regime. Just as the process that brought AKP to power cannot be separated from the periodic needs of capitalism; during AKP's 20-year rule, the transformation they have attempted to realize cannot be separated from the restructuring process required by the capital accumulation regime, which is determinant in the capitalist system. The restructuring process cannot be realised without changing the power balances between classes. The duration of the AKP government, unequalled in the world, has enabled it to convince with its persuasiveness both capitalism with its factions and international institutions that lead capital and capitalism, as well as the working class, using the EU membership process, Islamism, nationalism or direct violence, and so on. In this work, the social devastation caused by AKP and the dynamics that enable it to remain in power despite the social devastation will be discussed.

Key words: neoliberal transformation and AKP, labor market, health, social security, trade union

AKP'yi İktidara Taşıyan Koşullar

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara ilk kez gelmesinde ve yirmi yıl boyunca iktidarını sürdürdümesinde en büyük halk desteği ağırlıklı olarak işçi, küçük esnaf, küçük üretici kesimlerden gelmiştir. Oysa AKP'nin 20 yıllık iktidarı boyunca uyguladığı neoliberal ekonomik programın sosyal tahribatından en çok etkilenenler yine bu kesimler olmuştur. Oldukça kafa karıştıran bu ironik durumun mantıklı bir açıklamasını yapabilmek için AKP'nin ve iktidara geldiği dönemin ekonomik ve siyasal konjonktürünü kısaca anımsamak gerekir.

AKP'nin kurulması ve ardından tek başına iktidara gelmesini hazırlayan koşulların başında dönemin parlamento içi siyasal aktörlerinin 90'lı yıllar boyunca süren ekonomik ve siyasal krizleri engelleyerek istikrarı sağlama becerisini gösterememiş olması gelir. Zira özellikle 2000 Kasım ve 2001 Şubat

krizleriyle yaşanan ekonomik ve siyasal istikrarsızlık, toplumda siyaset kurumuna ve beraberinde devlete olan güvensizliği en üst düzeye taşımıştır.

Siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, büyük ölçüde 24 Ocak kararlarının ve Türkiye'de neoliberalizmin mimarı Özal'ın başında olduğu Anavatan Partisi'nin (ANAP) -80'li yılların sonunda yükselen işçi hareketleri ve artan grev eğilimlerinin de etkisiyle- iktidarı kaybetmesiyle başlamıştır. ANAP iktidarı, 80'li yıllar boyunca darbe rejiminin sağladığı baskı ortamı içinde bir taraftan devleti neoliberal politikalar doğrultusunda yeniden yapılandırırken, diğer taraftan kayıt dışı ekonominin büyümesine imkan tanıyarak sermayenin üzerindeki istihdam maliyetinin ve vergi yükünün en aza inmesine olanak sağlamıştır. Kayıt dışı istihdamın artmasıyla emek piyasasında esnek ve kurnalsız çalışma yaygınlaştırılarak Türkiye, küresel sermaye için

*Gazeteci,Yazar. (ORCID No:0000-0002-6723-1829)

Geliş Tarihi / Received : 19.02.2023

Kabul Tarihi / Accepted : 21.03.2023

ucuz emek alanı haline getirilmiş, böylelikle sanayileşmiş ülkelere coğrafi yakınlık avantajı da kullanılarak küresel rekabette üstünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak 1990'lı yıllarda iletişim ve ulaşım teknolojilerinin hızla gelişmesiyle birlikte emek piyasası Türkiye'den çok daha düzensiz ve emek maliyeti çok daha düşük olan Asya-Pasifik ve Kuzey Afrika ülkeleri, küresel üretim ağı içerisinde üstünlük sağlamıştır. Böylece Türkiye sadece uluslararası pazarlarda değil, birçok üründe kendi iç pazarını dahi bu ülkelere kaptırmış; bunun neden olduğu sarsıntının da etkisiyle ekonomi 1994'te krize girmiştir.

94 krizinden çıkabilmek için alınan borçların karşılığı olarak IMF ve DB ile yapılan ikraz anlaşmaları, Dünya Ticaret Örgütü'yle imzalanan GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması), GATS (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması) gibi çok taraflı sözleşmeler ve AB'nin 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'yi aday ülke ilan etmesiyle üstlenilen yükümlülükler neoliberal politikaların uygulanmasında oluşan tıkanıklığın aşılmasına ve 24 Ocak 1980 kararları sonrası fiilen uygulanan neoliberal politikaların yasal bir zemine oturmasına yönelik baskıları artırmıştır.

Küresel ekonomiyi düzenleyen uluslararası kurumların beklentisi, Türkiye'nin sermaye için yeniden "cazip" bir yatırım alanı haline gelmesi; bunun için de tüm kurum ve kurallarıyla neoliberal dönüşüm sürecinin yaşama geçirilmesidir. 90'lı yıllar boyunca iktidarda bulunan koalisyon hükümetleri bu beklentiyi karşılayacak siyasi iradeyi gösterememiştir. 1999 yılında kurulan DSP-MHP-ANAP koalisyonunun bu beklentiyi karşılayabilmek için Sosyal Güvenlik Reformu adı altında sosyal güvenlik hakkını önemli ölçüde aşındıran 4447 sayılı yasa büyük bir yıkıma neden olan 17 Ağustos depreminin hemen ardından 25 Ağustos 1999'da TBMM'den geçirmek gibi kimi çabalar gösterilmişse de bunlar yeterli olmamıştır.

Aşılamayan krizlerin tetiklediği yeni krizler ekonominin yanı sıra siyasi istikrarı da tamamen bozmuş, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ardından siyasi istikrarsızlık daha da derinleşmiş, çare olarak Dünya Bankası ekonomistlerinden Kemal Derviş Devlet Bakanı yapılarak ekonomi yönetiminin başına getirilmiştir. Derviş, "15 günde 15 yasa" sloganıyla çıkardığı yasalarla 90'lı yıllar boyunca koalisyon hükümetlerinin gerçekleştirmediği neoliberal Yapısal Uyum Programı'nın (YUP) kurumsal alt yapısını oluşturmayı başarmıştır.

YUP, iki temel hedef üzerinde şekillenmektedir: Birincisi kamu işletmelerinin ve kamu mallarının özelleştirilerek, kamu hizmetlerinin piyasalaştırılması ve ekonomi yönetiminin bağımsız kurullar aracılığıyla piyasaya devredilmesidir. Burada, toplumun ekonomi yönetimi üzerindeki söz hakkının ve denetiminin tamamen piyasaya yani sermayeye devredilmesi; devletin sosyal işlevlerini terk ederek, tüm toplumsal ilişkileri sermayenin talepleri doğrultusunda yeniden düzenleyecek bir role bürünmesi ve kamu işletmelerinin, kamu varlıklarının ve kamu hizmetlerinin sermaye için kâr alanı haline dönüştürülmesi hedeflenmektedir. YUP'un diğer hedefi ise, Türkiye'de "yatırım ikliminin" oluşturulması yani, sermayenin daha fazla kâr edebileceği bir ülke haline getirilmesidir. Emek yoğun üretimin hakim olduğu bir ülkenin sermaye için "cazibe merkezi" olması, işçi sınıfının tüm kazanımlarının ortadan kaldırılarak emek maliyetinin düşürülmesini yani emek sömürsünün arttırılmasını kaçınılmaz hale getirmektedir.

90'lı yıllar boyunca ve 2000'li yılların başında ardı ardına yaşanan ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, toplumda siyaset kurumuna ve hatta devlete olan güvensizliği öylesine arttırmıştır ki bu dönemde kurulan hükümetlerin içinde yer almış olan merkez sol ve sağ partilerin hemen tümü istikrarsızlığın sorumlusu olarak görülmüştür. Bu nedenle toplumun geniş kesimleri mevcutların dışında kendisine umut verecek yeni bir iktidar alternatifi arayışı içine girmiştir. Toplumun bu arayışı, ulusal ve uluslararası sermaye ile kapitalizme yön veren (IMF, DB, OECD, AB, vb) kurumların Türkiye'de tıkanan neoliberal uyum sürecinin önünü açacak, YUP'u uygulama iradesi gösterecek bir iktidar arayışıyla örtüşmüştür.

Bu süreçte iktidar alternatifi olabilecek yeni siyasi aktör arayışlarını fırsata dönüştürmeyi amaçlayan bir takım yeni parti kurma girişimlerinde bulunmuş; bunlar içinde Genç Parti ve AKP öne çıkmıştır. Popülist yöntemleri kullanarak milliyetçiliği, liberalizmi, halkçılığı ve Batı karşıtlığını harmanlayarak bir söylem geliştiren Genç Parti, geniş kesimlerin dikkatini çekmişse de Kasım 2002 seçimlerinde yüzde 7,25'e varan bir oy oranına ulaşmasına rağmen seçim barajını aşamamıştır. Yeni bir siyasi aktör arayanların tercihi AKP'den yana olmuş ve Ağustos 2001'de kurulan AKP, kuruluşundan yaklaşık 14 ay sonra tek başına iktidara gelmiştir.

AKP'nin hem geniş toplum kesimlerinin hem de sermayenin ve kapitalizme yön veren kurumlarının güvenine mazhar olarak tek başına iktidara gelmesinde şu özelliklerinin etkili olduğu söylenebilir:

AKP'nin kurucu kadroları, Cumhuriyet dönemi boyunca kendisini ötekileştirmiş hisseden İslamcı muhafazakarları temsil eden ve sürekli olarak mağdurluk söylemi üzerinden siyaset yapan Milli Görüş hareketi içinden gelmektedir. Necmettin Erbakan'la bütünleşmiş olan bu hareket, uzun yıllar "ulusal kalkınmacı" ve Batı karşıtı bir anlayışı savunmuş, dolayısıyla neoliberal politikalarla arasına ciddi bir mesafe koymuştur. 80'li yıllarda parlamento dışında, 90'lı yıllar boyunca ise parlamento içinde neoliberal uygulamalara en sert muhalefeti yapmıştır. Haziran 1996 ile Haziran 1997 arasında iktidarda bulunan REFAHYOL hükümeti döneminde de -iktidar ortağı olmasına rağmen- neoliberal politikalara muhalif bu tavır devam etmiştir. Bu nedenle emekçiler ve yoksul halk kesimleri 1980'den itibaren uygulanan neoliberal politikaların yarattığı sosyal tahribat nedeniyle iktidara gelen partilere yönelik öfkeden Milli Görüş hareketini temsil eden partileri (Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Saadet Partisi) azade tutmuştur. Bu arada 28 Şubat darbesinin ardından önce Refah Partisi'nin ardından onun yerini alan Fazilet Partisi'nin kapatılması Milli Görüş ve onun içinde siyaset yapanlara yönelik mağduriyet algısını ve beraberinde siyasal sisteme öfkeli kesimlerin sempatisini güçlendirmiştir.

Öte yandan AKP lideri Erdoğan ve partinin diğer kuruculardan bir kısmının 1994 sonrasında İstanbul, Ankara gibi büyük kentlerin belediye başkanlıklarını yapmaları; yerel yönetimlerde bir taraftan cemaat ve hemşerilik gibi geleneksel ilişkileri geliştirirken diğer taraftan da neoliberalizmin sosyal devlette yarattığı tahribattan etkilenenlere yönelik uyguladıkları sosyal yardım programlarının, geniş kesimlere ulaşmalarına fırsat vermiş, böylece özellikle dar gelirli kesimlerle aralarında bir bağ oluşmasını sağlamıştır.

Sermaye ve uluslararası kurumlar için, iktidara gelecek bir partinin neoliberal politikaların yarattığı tahribattan en fazla etkilenen kesimlerin güvenliğini sağlama ve DB'nin "yoksullukla mücadele programı"na paralel özellikler içeren inanç temelli sosyal yardım programını yerel yönetimlerde başarıyla uygulamış olması, son derece önemli bir referanstır. Zira iktidara gelecek partinin uygulaması gereken

YUP'un yaratacağı sosyal tahribat o zamana kadar olandan çok daha fazla olacaktır. Bunu da ancak ortaya çıkacak sosyal tahribatı normalleştirerek toplumsal tepkileri soğuracak AKP gibi toplumsal desteği güçlü bir parti yapabildi. Kaldı ki AKP kadroları iktidara gelebilmek için yıllarca savundukları ideolojiye ve destek aldıkları toplumsal kesimlerinin çıkarlarına tamamen ters olan politikaları uygulamak konusunda da son derece hevesliydi.

Ekonomik ve siyasi istikrarı sağlama konusunda AKP'ye güvenen ve destek veren sermaye kesimleri arasında uluslararası sermayeyle entegre olmuş ve büyük ölçüde TÜSİAD tarafından temsil edilen büyük sermayenin önemli bir yeri vardır. Sermaye içinde AKP'ye destek verenler bununla sınırlı değildir. Anadolu sermayesi ile "yeşil sermaye" olarak da bilinen ve küresel pazarda kendine yer arayan özellikle 28 Şubat süreciyle birlikte MÜSİAD etrafında toplanan sermaye kesimi de AKP'nin en güçlü destekçilerinden olmuştur. Bu kesim sadece destek vermekle kalmamış, AKP içinde aktif olarak yer almış; hem 2002 seçimlerinde hem de sonraki seçimlerde AKP milletvekili adaylarının önemli bir bölümü, bu kesimde yer alan işadamları ve müteahhitlerinden oluşmuştur.

Dolayısıyla AKP, krizlerin ağır bedellerini üstlenmek zorunda kalan toplum kesimlerinin dönemin iktidarını paylaşan aktörlere tepkisiyle oluşan meşruiyet ve istikrar sorunu karşısında gerek yoksullaşan kitlelere gerekse sermayeye güven veren tutumuyla, Kasım 2002 seçimlerinden bugüne dek süren iktidarı ele geçirmiştir. Yüz yıllık Cumhuriyet'in beşte birlik bölümüne tekabül eden iktidarı süresince AKP, darbe dönemleri ve tek partili yıllar dışında ekonomik, siyasal ve sosyal etkisi en güçlü dönüşümün uygulayıcısı olmuştur.

AKP'yi iktidara taşıyan süreç -yukarıda belirtmeye çalıştığımız gibi- kapitalizmin dönemsel ihtiyaçlarından ayrı düşünülmemeyeceği gibi AKP'nin 20 yıllık iktidarında gerçekleştirmeye çalıştığı dönüşüm de kapitalist düzende belirleyici olan sermaye birikim rejiminin ihtiyaç duyduğu yeniden yapılanma sürecinden ayrı düşünülemez. Bu bağlamda neoliberal politikalar doğrultusunda üretim ilişkilerinde ve toplumsal ilişkileri biçimlendiren kurumlarda köklü bir yeniden yapılandırmayı gerektirir. Sınıflar arası güç dengesinin sermayenin lehine oluşmadığı koşullarda bu yeniden yapılanma sürecini gerçekleştirmek mümkün değildir. Sınıflar arası güç

dengelerinin belirlendiği alan üretim süreci olduğuna göre, neoliberal dönüşümü gerçekleştirmeyi amaçlayan bir iktidarın öncelikle üretici güçler arasındaki ilişkilere müdahale etmesi gerekir. AKP de böyle yapmıştır ve 20 yıldır süren iktidarının yapı taşlarını, çalışma ilişkileri ve sosyal haklara yönelik müdahaleler üzerine örmüştür.

AKP'li Yıllarda Çalışma İlişkileri ve Sosyal Haklar

3 Kasım 2002 seçimlerinden güçlü bir parlamento çoğunluğu elde edip tek başına iktidara gelen AKP, 16 Kasım 2002'de Recep Tayyip Erdoğan tarafından kamuoyuna duyurulan 58. Hükümet Acil Eylem Planı'nı (AEP) 3 Ocak 2003'te yayımladı. Önceki hükümet döneminde IMF'yle imzalanan Standby anlaşmasının yeniden müzakere edilerek sürdürüleceği belirtilen AEP'te YUP'ta belirtilen neoliberal dönüşüm sürecinin ne şekilde yaşama geçirileceği deklare ediliyordu.

AEP'te Kamu Yönetimi Reformu başlığı altında devletin neoliberal politikalar çerçevesinde yeniden yapılanması (Kamu Yönetimi Temel Kanunu, Kamu Personel Reformu vd); "Ekonomik Dönüşüm Programı" başlığında tüm ekonominin piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenmesi (özelleştirmeler, verginin tabana yayılması, yatırım teşvikleri, imtiyazlar vd); "Demokratikleşme ve Hukuk" başlığında temel hak ve hürriyetlerin AB kriterleri seviyesine çıkarılması, yargı bağımsızlığı, Ekonomik ve Sosyal Konsey'in işler hale gelmesi vb; "Sosyal Politikalar" başlığında ise gelir dağılımında adalet, işsizliğin önlenmesi, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve kentleşme alt başlıkları yer alıyordu.

YUP'un içerdiği ilkeler doğrultusunda hazırlanan AEP'in "Demokratikleşme ve Hukuk" başlığı altında belirtilenler dışında kendi içinde oldukça tutarlı olduğu söylenebilir. "Demokratikleşme ve Hukuk" başlığı altında yer alan maddelerin diğer üç başlıkta hedeflenen neoliberal uygulamalarla bir arada uygulanabilmesi fiilen mümkün değildir. AB müktesebatına uyum amacıyla konulduğu anlaşılan bu başlık ile AEP'nin bütünü arasındaki çelişki aslında AB müktesebatının temel belgelerinden olan Kopenhag kriterlerinden kaynaklanmaktadır. Zira Kopenhag siyasi kriterlerinde aday ülkelerden "Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını güvence altına alan kurumların varlığı" talep edilirken, aynı zamanda ekonomik kriterler başlığında "İşleyen ve aynı zamanda Birlik içinde

rekabetçi baskılara ve diğer serbest piyasa güçlerine dayanabilecek bir serbest piyasa ekonomisinin varlığı"ndan söz edilmektedir. Oysa rekabetçi, serbest piyasa ekonomisinin varlığı bir taraftan toplumsal kaynakların ve kamu varlıklarının sermayeye aktarılmasını diğer taraftan da emek maliyetlerini düşürmek için esnek ve güvencesiz bir çalışma düzeninde sömürünün azami ölçüde artırılmasını içermektedir. Bu bağlamda demokrasinin, hukukun üstünlüğünden söz eden siyasi kriterlerin ekonomik kriterlerle bir arada uygulanabilmesi mümkün değildir. Gerçi bir dönem AB'nin sermaye birikim rejiminin dönemsel gereklerine göre işleyen bir yapı olduğu göz ardı edilerek AB üyelik sürecinde demokrasinin, sosyal hakların ilerleyeceğine yönelik beklentiler olmuştu. Ancak neoliberal birikim rejiminde AB, rekabeti ve serbest piyasayı incelemektedir ve siyasi kriterlerde özellikle demokrasi ve hukukun üstünlüğü vurgusu, göstermelik olmaktan öteye gitmemektedir.

AB'ye tam üyelik koşulu olarak uyum sağlanması istenen müktesebattan kaynaklanan bu çelişki, AEP'ye de yansımış; AKP de neoliberal politikaları yaşama geçirirken işine geldiğinde siyasi kriterleri, işine geldiğinde ekonomik kriterleri öne sürerek bu çelişkiden yararlanmıştır. Özellikle ekonomik kriterlere dayanarak emekçilerin haklarına yönelik düzenlemeler yapılırken; -sendikaları, emekçi kesimleri ikna etmek için- göstermelik olmaktan öteye gitmeyen siyasi kriterler ileri sürmüştür. Daha sonra da değineceğimiz üzere, özelleştirmeler; esnek ve güvencesiz çalışma rejimi; sağlık ve sosyal güvenlik başta olma üzere kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve ticarileştirilmesi vb tüm düzenlemelerin gerekçesi, AB uyum sürecine dayandırılmıştır.

AKP iktidarı 20 yıllık iktidarı boyunca birtakım revizyonlar yapmışsa da AEP'e büyük ölçüde sadık kalmış, "Demokratikleşme ve Hukuk" başlığı dışındaki maddeleri yaşama geçirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla, yeniden yapılandırılmaya maruz kalan devlet, Keynesyen dönemde üstlendiği sosyal işlevlerinden tamamen arındırılarak, kurumsal yapısını piyasanın ihtiyaçları doğrultusundan yeniden şekillendirilmiştir. Ekonomik Dönüşüm Programı doğrultusunda ise ekonomi yönetimi "bağımsız kurullar" adı altında piyasa aktörlerine devredilmiş, kamu işletmeleri hızla özelleştirilmiş, vergiler sermaye dışında kalan emekçi kesimin sırtına yüklenmiş, kamu harcamaları ve

sosyal harcamalar kısılarak toplumdan alınan kaynaklar ve kamu varlıkları; teşvikler, istisnalar vb yollarla sermaye aktarılmıştır.

AEP'in "Sosyal Politikalar" bölümü, devletin yeniden yapılanması ve ekonomik dönüşüm başlıklarında yer alan hükümlerin tamamlayıcısı niteliğindedir. Bu bağlamda "İşsizliğin Önlenmesi" başlığında gerçekleştirilmesi planlanan en önemli faaliyet, "Esnek çalışma biçimlerini düzenleyen mevzuat düzenlemesi yapılacaktır." maddesidir. Bu maddeye göre altı ay içinde iş yasası ve standart dışı çalışma biçimlerinin yasallaştırılması öngörülmektedir. Diğer taraftan eğitim ile işgücü piyasası arasındaki bağlantının kurularak eğitimin, işgücü piyasasının yani sermayenin işgücü ihtiyacını karşılayacak biçimde düzenlenmesi esas alınmıştır. "Nitelikli Eğitim" başlığı altında "özel sektörün eğitim alanına yatırım yapmasının özendirilmesi", "eğitim-piyasa ilişkisinin kurulması" ve "yüzde 3 olan eğitimde özel sektör payının yüzde 10'a çıkartılmasının hedeflendiği" belirtilmiştir. "Sağlıklı Toplum" başlığında Dünya Bankası'nın 90'lı yıllarda hazırladığı Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) doğrultusunda, bütçeye "yük" olarak görülen sağlık harcamalarının finansmanını yurttaşlarla paylaşarak bu "yük"ün hafifletilmesi ve sağlık hizmetlerinin piyasaya açılarak sermaye için kâr alanı haline getirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda sağlık hizmet sunumu ile finansmanın birbirinden ayrılması, özel sağlık kuruluşlarının teşvik edilmesi, Aile Hekimliği ve Genel Sağlık Sigortası sisteminin yaşama geçirilmesi, sağlık hizmetlerinin piyasa anlayışı içinde (kâr odaklı) sunulması öngörülmüştür. "Herkese Sosyal Güvenlik" başlığında ise sosyal güvenlik kurumlarının tek çatı altında toplanması ve sosyal güvenlik harcamalarının genel bütçe üzerindeki yükünün hafifletilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir.

AKP'li Yıllarda Çalışma Yaşamı: Daha Esnek, Daha Güvencesiz

AKP, Kemal Derviş'in başlattığı ve AEP ile deklare edilen neoliberal kurumsallaşma sürecinde, çalışma rejimi, sağlık ve sosyal güvenlik başta olmak üzere bir çok alanın yeniden yapılandırılmasını içeren neoliberal reformları uygulamaya koymuş; bu kapsamda ilk önemli icraat, 12 Eylül darbecilerinin dahi cesaret edemediği, işçileri sermaye karşısında koruyan düzenlemeleri içeren 1475 sayılı İş Kanunu'nu değiştirmek olmuştur. DSP-MHP-ANAP koalisyonu döneminde hazırlanan ve çalışma rejimi

mini 18. yüzyıl koşullara geri döndürerek Türkiye'yi "ucuz emek cenneti" haline getirmeyi amaçlayan 4857 sayılı yeni İş Kanunu'nu AEP'te hedeflendiği gibi altı ay içinde, Haziran 2003'te yasalaştırmıştır. İş güvencesi başta olmak üzere emekçilerin kazanılmış birçok hakkını ortadan kaldıran bu yasanın parlamento içi muhalefetten ve sendikalardan büyük bir tepki almadan çıkarılmış olması, ulusal ve uluslararası sermayenin AKP'ye olan güveni ve desteğini arttırmış; emek karşıtı politikaları uygulamak konusunda cesaretlendirmiştir. Böylece özelleştirmeler, sağlık ve sosyal güvenlik sistemi ile kamunun yeniden yapılandırılmasını içeren "reformlar" hızla gündeme getirilmiştir.

4857 sayılı İş Kanunu, iş güvencesiyle birlikte emekçilerin haklarını koruyan birçok düzenlemeyi ortadan kaldırarak esnek çalışma rejiminin yolunu açmıştır. Başta taşeronluk sistemi olmak üzere, kısmi süreli çalışma, geçici çalışma, süreli sözleşmeyle çalışma gibi emekçiye iş güvencesinden mahrum bırakan istihdam biçimleri; beraberinde işverenlerin emekçiler üzerindeki tahakkümünü de artırmıştır. Böylece işten çıkartılma korkusuyla sendikal örgütlenmelerden kaçınan emekçiler, düşük ücretle, uzun çalışma sürelerinde, kötü ve yoğun çalışma koşullarına rıza göstermek zorunda bırakılmıştır.

Esnek çalışma rejimi, sadece işçi statüsünde çalışanlarla sınırlı kalmamış, kamu hizmetlerinin piyasalaşma sürecine paralel olarak kamu emekçilerini de kapsamıştır. Ancak 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun yerine kamuda istihdamı tamamen esnekletirmeyi içeren Kamu Personel Reformu, bürokrasinin muhalefeti ve kamu emekçi sendikalarının mücadelesi sonucunda, yasalaştırılamamıştır. Ancak kamu hizmetlerinin önemli bölümünün taşeronla devredilmesi, sözleşmeli personel istihdamı, norm kadro gibi uygulamalarla kamuda da istihdam ve çalışma biçimleri fillen esnekleştirilmiştir.

2008 krizi, 4857 sayılı İş Kanunu ile alt yapısı hazırlanan esnek çalışma düzeninin yaygın olarak uygulanmasının olanağını yaratmıştır. Krizin ardından AKP hükümetinin takipçisi olduğu küresel karar alıcıların belirlediği kriz politikaları, bazı kesimlerin beklediği gibi serbest piyasa paradigmasından dönüş bir yana piyasa ekonomisinin daha katı biçimde uygulanmasını öngörmektedir. Krizle birlikte işsizliğin hemen tüm ülkelerde toplumsal bir sorun

haline gelmesi ve işsizliğin çözümüne yönelik beklentilerin artması nedeniyle piyasa ekonomisinin gereği olarak uygulanan politikalar "işsizlik sorunu- nu çözmeye" söylemi üzerinden gündeme getirilmiştir (Özgün - Müftüoğlu, 2009).

Türkiye'de yapısal bir sorun halini alan ve uzun yıllardır yüzde 10 seviyelerinde seyreden işsizlik, krizle birlikte hızla artarak yüzde 14'e yükselmiştir (TÜİK, 2009). Bu oranla dünyada işsizliğin en yüksek olduğu ilk beş ülke arasına giren Türkiye'de krize karşı hazırlanan önlem paketlerinde "istihdam" vurgusu ön planda olmuştur.

AKP hükümeti kriz sonrasında küresel düzeyde alınan kararları, devletin kamusal alanı ve kamu kaynaklarını doğrudan sermayeye aktarmasını sağlayacak bir yeniden yapılanmanın fırsatı olarak değerlendirmiştir. AKP'nin "işsizlikle mücadele" adını verdiği kriz politikalarında sermaye için yük olarak görülen istihdam, vergi vs maliyetlerini düşürmenin; kredi ve yatırımlarla sermayeyi teşvik etmenin; kamu-özel ortaklığı adı altında kârı sermayenin, zararı devletin üstlendiği bir yatırım düzeni haline getirmenin aracı olma rolünü üstlenmiştir. Bu çerçevede çıkartılan istihdam paketiyle devletin işverenin çalıştırdığı işçinin maliyetini (sigorta prim desteği, ücret desteği vs) doğrudan üstlendiği bir istihdam politikası uygulamaya konulmuştur. Kriz karşısında sermayeyi korumak amacıyla getirilen uygulamalarının mali kaynağı olarak da emekçilerin primlerinden oluşan İşsizlik Sigortası Fonu ve yine emekçilerin, yoksulların, düşük gelirliler toplu kesimlerinin vergilerinden oluşan genel bütçe kullanılmıştır. Diğer taraftan özel istihdam büroları (kiralık işçilik), kıdem tazminatının fona devredilmesi gibi, işverene işçiyi keyfince işe alıp işten çıkarmasına olanak sağlayan; ama bunu yaparken iş güvencesini tamamen ortadan kaldıran esneklik düzenlemeleri de gündeme getirilmiştir. Tüm bunların yanı sıra Türkiye işçi sınıfı için "kazanılmış hak" olarak kabul edilmesi gereken kreş hakkı, işyeri hekimi bulundurma zorunluluğu esnetilmiş, pek çok işyerinde bu haklar fiilen kullanılamaz hale getirilmiştir. Eski hükümlü çalıştırma zorunluluğu ise tamamen kaldırılmıştır. Krizi aşmak üzere getirildiği iddia edilen esnek istihdam rejimi ve işverenlere yönelik teşvikler kalıcı hale getirilmiş; işgücü piyasalarında esnek, güvencesiz çalışmanın egemen çalışma rejimi olmasının yolu açılmıştır (Lordoğlu - Müftüoğlu, 2017).

"İşsizlikle mücadele" gerekçesiyle işten çıkarmanın kolaylaşması, birçok işverenin krizi bahane ederek, 1475 sayılı yasa döneminde işe alınmış olan güvenceli, sendikalı işçileri işten çıkarıp ve onların yerine yeni İş Kanunu'nun işverenlere sağladığı olanaklarla esnek ve güvencesiz olarak istihdam edilen düşük ücretli, sendikasız işçileri işe almasına neden olmuştur. Bu bağlamda AKP'nin 2008 krizini 4857 sayılı İş Kanunu ile yasal zemini hazırlamış olduğu esnek çalışma rejimini yaygın biçimde yaşama geçirmenin fırsatı olarak kullandığını söylemek mümkündür.

Krizin ardından işsizlikle mücadele adına pek çok çalışma yapılmış; nihayet 2014 yılında "İşgücü piyasasının yapısal sorunlarını çözmek, orta ve uzun vadede büyümenin istihdama katkısını artırmak ve işsizlik sorununa kalıcı çözümler geliştirmek amacıyla" 2014-2023 yıllarını kapsayan Ulusal İstihdam Strateji (UİS) belgesi hazırlanmıştır. UİS, AKP'nin istihdam politikalarını 10 yıllık dönemi kapsayacak biçimde ortaya koymaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 122 sayılı İstihdam Politikası Sözleşmesi ve Avrupa İstihdam Stratejisi esas alınarak hazırlandığı belirtilen UİS ile, AKP; emek piyasaları tamamen esnekleşene, emekçilerin iş güvenceleri tamamen ortadan kalkana kadar bu politikalarını sürdüreceğini beyan etmiştir.

AKP'nin iktidarının henüz 6. ayında 4857 sayılı İş Kanunu'nu yasalaştırmasıyla emek piyasasına yaptığı müdahaleler, 2008 krizi gerekçe gösterilerek "işsizlikle mücadele" görünümü altında devam etmiştir. Ancak iktidarının 10. yılına gelindiğinde, uygulayıcısı olduğu neoliberalizmin yarattığı sorunların geniş toplum kesimleri tarafından hissedilmeye başlanmasıyla birlikte AKP'nin toplumsal desteği de azalma eğilimine girmiştir. 2013'te gerçekleşen Gezi Direnişi bunun en önemli yansımasıdır. 7 Haziran 2015 seçimlerinde toplumun desteğini AKP'den çektiği, seçim sandığına da somut olarak aksetmiştir. Tek başına iktidar olma gücünü kaybetmesinin ardından başlatılan çatışma süreci ve yaratılan kaos ortamında yapılan 1 Kasım seçimleriyle AKP, iktidarını yeniden tahkim etmeyi başarmıştır. Demokrasinin, hukukun hızla tahrip edildiği bu dönemin hemen ardından 15 Temmuz darbe girişimi gelmiş ve AKP, darbe girişimini gerekçe göstererek ilan ettiği OHAL'le oluşturduğu otoriter düzen sayesinde toplum üzerinde kuracağı baskıyla neoliberal politikaları sürdürme fırsatını yeniden eline geçirmiştir. OHAL'le beraber önce kamu kaynaklarını sermayeye aktarmak üze-

re iktidarın kontrolüne veren Varlık Fonu yasa-laştırılmış, ardından onbinlerce kamu çalışanı KHK'larla işten çıkartılmış, grevler yasaklanmış ve kiralık işçilik gibi esnek ve güvencesiz çalışmayı kurumsallaştıran düzenlemeler yaygın olarak uygulamaya konmuştur. 2017 Nisan ayında yapılan referandum ile AKP, OHAL'le kurduğu otoriter rejimi kalıcılaştırmıştır. Ülke yönetiminin otoriterleşmesi üretim ilişkilerine de yansımış, işçi sınıfı üzerinde artan baskılarla beraber çalışma standartları ve sosyal haklar daha da gerilemiştir.

Pandemi sürecinde devletin sosyal desteğinin en zayıf olduğu ve kaynakların en eşitsiz dağıldığı ülkelerden biri olan Türkiye'de toplumsal muhalefeti otokratik rejim sayesinde baskı altına alan AKP iktidarı, bu süreci de sermayenin çıkarları doğrultusunda yönetmiştir. Yaşamlarını sürdürebilecek bir gelir desteğinden yoksun kalan emekçiler, yeterli önlemler alınmadan çalışmaya zorlanarak yaşam hakları ihlal edilirken gelir eşitsizliği daha da bozulmuş; işsizlik, güvencesizlikle birlikte emek rejiminde otoriterleşme artarak sürmüştür.

AKP ilk dönemlerde AB'ye uyum gerekçesiyle yaşama geçirmeye çalıştığı YUP'u, toplumsal desteğini kaybedince, darbe girişimini ve pandemiyi gerekçe göstererek arttırdığı otoriterizmin yarattığı baskı ortamında sürdürmeye çalışmaktadır. Ancak işsizliği önlemenin temel hedef olarak belirlenen ve "reform" adı altında uygulanan politikalar sonucunda, işsizlik geriletilenmemiştir. TÜİK'in 2022 yılı Aralık ayı verilerine göre işsizlik oranı, AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılında olduğu gibi yüzde 10.3'tür (**TÜİK, 2023**). Siyasi iktidarın yoğun baskısı altında gerçekliği oldukça tartışılır olan TÜİK'in istatistiklerinde açıklanan işsizlik oranıyla dahi Türkiye, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ülkeleri içinde işsizliğin en yüksek olduğu ülkeler arasında yer almaktadır. Öte yandan işgücüne katılma oranı (yüzde 54.1) ve istihdam oranı (yüzde 48.5) bakımından da Türkiye OECD ülkeleri içinde en geri sıralardadır (**OECD, 2023**).

AKP'nin 20 yıldır "işsizlikle mücadele"yi öne sürerek uyguladığı ve büyük ölçüde sermayeye kaynak aktarmaktan ibaret olan istihdam politikaları, işsizliği toplumsal bir sorun olmaktan çıkarmak bir yana, yeni sorunlara neden olmuştur. Bu bağlamda esnekliğe ve emekçilerin güvencesizleştirilmesine dayanan politikaların sonucu olarak gelir eşitsizliği derinleşmiş; çalışan yoksulluğu, çalışma süreleri, iş yoğunluğu ve iş cinayetleri artmıştır.

TÜİK, Yıllık Gayrisafi Yurtiçi Hasıla verilerine göre Türkiye'de Gayrisafi Katma Değer içinde işgücünün aldığı pay, AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılında yüzde 28.5, işletme kârlarının yani sermayenin payı ise yüzde 53.4 iken; 2022 III. çeyreği itibariyle işgücünün aldığı pay 26.3'e düşmüş işletme kârının payı ise yüzde 54.8'e yükselmiştir (**TÜİK, 2015 ve 2022**).

TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2021 verilerine göre Türkiye'de halkın yüzde 40'ı gelirin sadece yüzde 16,9'unu alırken; en zengin yüzde 20'lik grup ise gelirin yüzde 46.7'sini almaktadır. Oxfam ve Development Finance International (DFI) tarafından hazırlanan 2022 Eşitsizliği Azaltma Taahhütleri Endeksine (EAT Endeksi) göre, en zengin yüzde 1'lik kesimin toplam servetin yüzde 41'ine sahip olduğu Türkiye, servet dağılımının en adaletsiz olduğu 3 ülkeden biridir. OECD ülkeleri arasında ise en son sıradadır (**Oxfam, 2022**).

Gelir eşitsizliği ve düşük ücretlerin yanı sıra Türkiye, çalışma sürelerini en yüksek olduğu ülkelerin içerisinde yer almaktadır. OECD ülkelerinde haftada ortalama 37,2 saat çalışılırken Türkiye'de ortalama çalışma saati 45,6'dır. Bir başka ifadeyle, Türkiye'de çalışanlar OECD ülkelerine göre haftada 8 saat daha fazla çalışmaktadırlar. Haftalık 50 saatin üzerinde çalışanların oranı ise yüzde 25'tir. Türkiye, Kolombiya'dan sonra OECD ülkeleri içinde çalışma sürelerinin en uzun olduğu ülkedir (**OECD, 2020**). Yasal haftalık çalışma süresi 45 saat iken bunun üzerinde çalışmayı, ücretlerin yaşamı sürdürmek için gereken geliri karşılamakta yetersiz kalması; iş güvencesinin ve örgütlülüğün zayıf olması nedeniyle işveren dayatmalarına karşı çıkılamaması gibi nedenlere dayandırmak mümkündür.

AKP'nin iktidarı döneminde uyguladığı ekonomik ve sosyal politikaların sonuçlarını en açık biçimde görebileceğimiz veri, hiç kuşkusuz bu dönemde gerçekleşen iş cinayetleridir. İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi (İSİG Meclisi)'nin yayımladığı raporlara göre AKP'nin iktidara geldiği 2002 Kasım ayından 2022 Kasım ayına kadar geçen 20 yılda en az 30 bin 224 işçi iş cinayetlerinde yaşamını yitirmiştir (**İSİG Meclisi, 2022**). Meslek hastalıklarının -meslek hastalıkları hastanelerinin kapatılması vb nedenlerle- kayıt altına alınmaması nedeniyle meslek hastalıkları nedeniyle kaç işçinin yaşamını yitirdiği bilinmemekle birlikte iş cinayetlerinde ölenlerin en az 2-3 katı olduğu tahmin edilmektedir.

Türkiye’de işçi sağlığı ve iş güvenliği konusuna ilk özel yasa 2012 yılında AKP tarafından çıkartılmıştır. Ancak 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun adında dahi “işçi sağlığı” kavramının kullanılmasından imtina edilmiş ve “iş”i “işçi”den daha öncelikli olarak görerek “iş sağlığı” kavramı tercih edilmiştir. Yasada iş cinayetlerinin ve meslek hastalıklarının gerçek nedeni olan işçinin yaşamını önceleyen güvenlik önlemleri yerine işveren için maliyet oluşturmuyacak, sorumluluğu işverenin üzerinden almaya yönelik düzenlemeler yapılmıştır.

6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu’nun çıkarılmasının üzerinden 10 yılı aşkın zaman geçmiş olmasına rağmen bu zaman içinde iş cinayetleri azalmadığı gibi daha da artmıştır. Türkiye’de son 20 yılda iş cinayetlerinin büyük ölçüde artmasının nedeni, AKP’nin iktidara geldiği günden bu yana hazırladığı tüm politika belgelerinde (AEP, AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu, Hükümet programları, AK Parti programı; Kalkınma Planları, Orta Vadeli Program (OVP)’ler, UİS ve 20 yıllık dönemde çıkartılan yasalar vd) yer alan “küresel rekabet koşullarına uyum”, “işsizlikle mücadele” ve benzeri gerekçelerle emek piyasasını esnekleştirerek emek maliyetlerini azaltma politikalarıdır. Bu politikalar sonucunda yeterli gelir elde edemeyen emekçilerin beslenme, barınma, sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaması, uzun ve yoğun çalışma süreleri; maliyeti arttırdığı için işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin tedbirlerin alınmaması ve devlet denetiminin yetersizliği, karşımıza iş cinayetleri ve meslek hastalıkları olarak çıkmaktadır (**Müftüoğlu, 2014**).

AKP Döneminde Aşınan Sosyal Haklar

AKP, iktidarının ilk döneminde çalışma yaşamını esnekleştirerek emekçileri iş güvencesinden yoksun bırakan yeni İş Kanunu’nun yasalaştırarak YUP’u yaşama geçirmek konusunda önemli bir engeli aşmıştır. Bunun verdiği özgüven ve sermaye çevrelerinden gelen desteğin artmasıyla birlikte sağlık ve sosyal güvenlik sisteminin dönüşümünü gerçekleştirenme çabalarına hız verilmiştir.

AKP’nin sağlık ve sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılanmasına ilişkin görüşleri 58. Hükümet AEP’le Sosyal Politikalar bölümünde Sağlıkli Toplum ve Herkese Sosyal Güvenlik başlıklarında ayrıntılı biçimde yer almaktadır. AEP’te yer alan bu başlıklar, “Sağlık Reformu” adı altında sağlığı sosyal devlet anlayışıyla sunulan bir kamu hizmeti olmaktan çıkarıp, piyasa mantığıyla işleyen bir alan haline

getirmeyi hedefleyen sürecin devamı olarak “Sağlıkta Dönüşüm Programı” (SDP) adıyla Haziran 2003’te kamuoyu ile paylaşılmıştır. SDP, DB tarafından 2002’de yayınlanan Türkiye Sağlık Sistemi Sorunları ve Çözüm Önerileri’ne ilişkin raporla bire bir örtüşmektedir (**DB, 2002**).

SDP ile hedeflenenler şunlardır: Devlet-sigorta-kurum hastanesi ayrımı kaldırılacak; tüm hastaneler özertleştirilecek; Sağlık Bakanlığı yeniden yapılandırılacak; sağlık sektörü rekabete açılacak; sağlık hizmeti sunumu ile finansmanı birbirinden ayrılacak; sağlık sigortası, uzun vadeli sigorta kollarından çıkarılacak; nüfusun tamamını kapsayan Genel Sağlık Sigortası (GSS) sistemi kurulacak, ödeme gücü bulunmayanların primleri devletçe ödenecek; aile hekimliği uygulamasına geçilecek; sağlam bir hasta sevk zinciri sistemi kurulacak; sağlık bilgi sistemi kurulacak; hasta haklarının korunmasında hukuki eksiklik giderilecektir (**Sağlık Bakanlığı, 2003**).

SDP iki temel gerekçeye dayanmaktadır. Bunlardan biri bütçeye “yük” olarak görülen sağlık harcamalarının finansmanını yurttaşlarla paylaşarak bu “yükü” hafifletmek; diğeri ise sağlık hizmetlerini piyasaya açarak sermaye için kâr alanı haline getirmektir. Bu gerekçeler, SDP ile sağlık hizmetlerinin metalaştırılarak hastanın “müşteri” ve hastanenin “sağlık işletmesi” şeklinde tanımlandığı, kâr odaklı bir sistemin tercih edildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

AKP, iktidarının ilk aylarında SDP ile eş zamanlı olarak sosyal güvenlik sisteminin dönüşümü için de harekete geçmiş ve Çalışma Bakanlığı bir reform taslağı hazırlamıştır. Bunu takiben, 2004 yılının Temmuz ayında Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından “Sosyal Güvenlik Sisteminde Reform” adlı bir metin oluşturularak kamuoyu ile paylaşılmıştır.

AKP tarafından hazırlanan taslak, 80’li yıllarda sosyal güvenlik sisteminin genel bütçe üzerinde bir yük olduğuna ilişkin iddiayla başlayan; 90’lı yılların sonlarına doğru sermaye çevrelerinin ve uluslararası düzenleyici kurumlardan gelen yoğun talepler üzerine ilk adımları atılan sosyal güvenlik sisteminde neoliberal dönüşüm sürecinin devamıdır. Bu süreçte atılan ilk adım 1999 yılında çıkarılan 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Yasası’dır. Bu düzenlemenin ardından Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) oluşturulmuş; bu kurum, sosyal güvenlik kuruluşları arasında koordinasyon görevini üstlenmiştir. 4447 sayılı yasa, öncelikle sosyal güvenlik kuruluşlarının gelirlerini arttırıp giderlerini azaltmayı amaçlamış; bu

yasayla emeklilik yaşı ve emeklilik için ödenmesi gereken asgari prim gün süresi arttırılırken; emekli aylığı bağlama oranları düşürülmüş ve emekli aylıklarının belirlenmesinde kullanılan referans yıl sayısı, bireyin tüm çalışma hayatı olacak şekilde yeniden belirlenmiştir. Ancak DB, bu düzenlemeleri yeterli bulmamış ve hükümete verdiği "Ekonomik Reform Kredisiz Kalkınma Politikası Mektubu"nda Türkiye'ye "mali açıdan sağlıklı" ve "adil" bir sosyal güvenlik sisteminin sağlanması amacıyla bir reform sürecine girilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu reform sürecinin hedefi olarak da şunlar önerilmiştir: (a) Sosyal güvenlik kurumları (SSK, Bağkur ve Emekli Sandığı) arasında koordinasyon ve uyumun sağlanması, (b) Emeklilik aylıklarının ödenen primlerle finanse edildiği PAYG (pay-as-you go system) sisteminin mali sürdürülebilirliğinin sağlanması, (c) Özel emeklilik sistemlerinin yaygınlaştırılması için yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi (Ulutürk ve Dane, 2009).

AKP'nin hazırladığı sosyal güvenlik reform taslağı, DB'nin belirlediği hedefler doğrultusunda hazırlanmış ve SDP ile bir arada çıkartılan 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nu (SSGSS) ile yasalaştırılmıştır. Mayıs 2006'da yasalaşan SSGSS henüz yürürlüğe girmeden bazı maddeleri Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş; iptal edilen maddeler TBMM'de tekrar ele alınmış ve yasa, 2008 yılının Nisan ayında yürürlüğe girmiştir.

SSGSS'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte hem sağlık hem de sosyal güvenlik sistemi bir bütün olarak neoliberal politikalar doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştır. Böylece sosyal güvenlik sisteminde emeklilik hakkı elde etmek için gereken hizmet süresi uzatılmış, emekli olma yaşı 65'e çıkarılmıştır. AKP'nin 4857 sayılı yasayla esneklettiği istihdam ve çalışma biçimleriyle birlikte değerlendirildiğinde SSGSS'nin çıkarıldığı süreçte emek örgütlerinin sıkça dile getirdikleri gibi "emeklilik ancak mezarda elde edilebilecek bir hak" haline gelmiştir. Öte yandan emekli aylık bağlama oranı düşürülürken; hastalık sigortası prim oranları yükseltilmiş ve sağlık hizmetlerinden yararlanmak, katılım payı ödenmesi koşuluyla bağlanmıştır.

SSGSS sonrasında kamu ve özel sağlık harcamalarıyla birlikte sağlık harcamalarının yarıya yakın kısmını oluşturan toplam tedavi harcamaları önemli ölçüde artmıştır. Bu artışta özellikle kâr odaklı,

döner sermayeli işletmelere dönüştürülen devlet hastanelerinin ve yanı sıra büyük teşviklere mazhar olan özel hastane harcamalarının önemli payı bulunmaktadır. Buna karşılık koruyucu sağlık harcamaları giderek azalmıştır. Türkiye, OECD ülkeleri içinde koruyucu sağlık harcamaları en düşük olan ülkedir. Sağlık harcamalarının önemli bölümünü tedavi hizmetleri, ilaçlar ve dışarıdan hizmet satın alımı oluştururken yurttaşların GSS kapsamında cepten yaptığı harcamalar da giderek artmaktadır (OECD, 2022).

Sağlığın ve sosyal güvenlik sisteminin piyasaya açılmasıyla birlikte bu alanlar kamu hizmeti olmaktan çıkarak sermaye için kâr alanı haline getirilmiştir. Böylece özel hastaneler, özel tıp ve sağlık bilimleri fakülteleri "sağlık piyasası"nda üstünlük sağlarken; özel sağlık sigortaları, özel emeklilik kurumları da sigorta sektörünün parlayan yıldızları olmuştur. 15 Temmuz darbe girişimi bahanesiyle ilan edilen OHAL'de bu alan da unutulmamış, Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) tüm çalışanlar için zorunlu hale getirilmiştir.

AKP'nin gerçekleştirdiği sağlıkta ve sosyal güvenlik sistemindeki bu dönüşümle birlikte işçi sınıfının 19. yüzyıl başlarından itibaren gerçekleştirdiği mücadelelerle elde edilen, 1944'de yayınlanan Philadelphia Bildirgesi ve 1948'de yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'yle en temel insan hakları içinde tanımlanan sağlık ve sosyal güvenliğin bir hak olma özelliği de ortadan kaldırılmıştır. Sağlık ve sosyal güvenliğin bir yurttaşlık hakkı olmaktan çıkarılmasıyla birlikte sosyal risklere karşı korunma mekanizmasını kaybeden geniş kesimler (işçi, küçük üretici, çiftçi vd), sermayenin ekonomik gücü karşısında da savunmasız hale gelmiştir.

AKP'nin Neoliberal Dönüşüme Rıza Üretme Düzenliği: İnanç Temelli Sosyal Yardım Mekanizması

1980'li yıllarla birlikte yaşama geçirmeye başlayan neoliberal politikalar bir taraftan devleti sosyal işlevlerinden arındırarak toplum için bir güvence olmaktan uzaklaştırırken, diğer taraftan devletin boşalttığı bu alan Milli Görüş'ün başını çektiği din temelli örgütler tarafından doldurulmaya başlanmıştır. Özellikle Refah Partisi, yerel yönetimlerde iktidara gelmesiyle birlikte güvencesiz, yoksul kesimlerin güvencesi olmayı başarmıştır. Bu başarıda önemli payı bulan kadrolardan oluşan AKP, Milli Görüş'ün ulusal kalkınmacılığını reddederken, "güvence mekanizması olma" işlevini sahiplenmiştir.

Dolayısıyla bir taraftan emekçi kesimleri işsizleştirilen, iş güvencesini ortadan kaldırıp yoksullaştırılan; sosyal haklarından mahrum bırakarak muhtaç hale düşüren neoliberal politikaları uygulayan AKP, diğer taraftan muhtaç hale getirdiklerine güvence sağlamak üzere din referanslı sosyal yardım mekanizmaları kurmayı başarmıştır (**Doğan, 2010**).

Yurttaş olmaktan kaynaklanan hak temelli sosyal güvence sisteminin yerine dini cemaatlere bağlı dernek ve vakıflar tarafından himayeci bir biçimde örgütlenen ve dinsel-muhafazakâr kültürel kodlarla sunulan sosyal yardım düzeneği emekçi ve yoksul kesimlerin gündelik yaşamının artan dozda İslamlaştırılmasına ve aynı zamanda bu kesimlerin AKP'ye desteğinin artmasına hizmet etmiştir (**Doğan, 2010**). Muhalefet partilerinin AKP'nin sosyal tahribata neden olan ekonomik programına alternatif getirmek yerine, sadece laiklik üzerinden İslamlaştırmaya karşı muhalefet etmesi, din /inanç temelli sosyal yardım sistemiyle kendini güvencede hisseden kesimlerin AKP'yle bağına daha da güçlendirmiştir.

AKP'nin inanç temelli sosyal yardım sistemi ve emek piyasalarını esnekleştiren politikaları, uluslararası düzenleyici kurumların 90'ların sonunda gerçekleşen Asya krizinin ardından inanırlılığını kaybeden neoliberalizmi restore etmek için geliştirdikleri "yönetişim, sivil toplum, yoksullukla mücadele" gündemiyle de örtüşmüştür. Böylece yerli ve yabancı sermaye ile uluslararası kurumların AKP'ye desteği artarak sürmüştür (**Yıldırım, 2010**).

AKP'li Yıllarda Sendikalar

AKP özellikle 7 Haziran 2015 seçimlerinde aldığı yenilgiye kadarki süreçte, demokrasi ve özgürlükler konusunda iki yüzlü bir siyaset izlemiştir. Bu bağlamda bir taraftan demokratikleşme algısı yaratacak adımlar atarken; diğer taraftan muhalif kesimlerin üzerinde baskıyı eksik etmemiştir. Kimi zaman Kürtlere, Alevilere, Romanlara yönelik "açılım" adı altında demokrat algısı yaratacak adımlar atmış ancak işçi sınıfıyla göstermelik de olsa baskıların hafiflediği bir uzlaşma arayışı içine girmemiştir. Bunun belki bir istisnası 2010'da 1 Mayıs'ın Taksim Meydanı'nda kutlanmasına izin verilmesidir. Taksim Meydanı'nın 1 Mayıs mitinglerine açılmasında 2009 Aralık ayında başlayan ve 78 gün süren TEKEK direnişinin ve 2010 Eylül ayında yapılacak olan Anayasa Referandumu öncesinde yaratılmak istenen özgürlükçü imajın önemli payı vardır. Zaten 1 Mayıs'ın Taksim izni sa-

dece üç yıl sürmüş, 2013 yılında Taksim Meydanı yeniden 1 Mayıs mitingine kapatılmış; bunda ısrar edenlere ise şiddetle müdahale edilmiştir. 7 Haziran sonrasında iktidarı yeniden ele geçirmek ve tahkim etmek için AKP, demokrasi ve özgürlüklere ilişkin göstermelik de olsa herhangi bir adım atmamış kendisine muhalif gördüğü tüm kesimlere yönelik baskıları artırmıştır.

AKP'nin emekçilerle hiçbir koşulda uzlaşmayan baskıcı tavrında, -iktidarını koruması için yerine getirmek zorunda olduğu- sermayenin ve uluslararası düzenleyici kurumlarının beklentileriyle emekçilerin hakları arasında -kapitalizme içkin olan- uzlaşmaz çelişkinin rolünü yadsımak mümkün değildir. 20 yıllık iktidarı boyunca AKP, çalışma standartları ve sosyal hakları ortadan kaldırmaya yönelik düzenlemelerle emekçi kesimlerin güvencesiz hale gelmesine, yoksullaşmasına neden olmuş; bunu yaparken sendikaların önünde engel teşkil etmesi için bir taraftan sendikal hak ve özgürlüklerin kullanılmasını olanaksız hale getirmiş diğer taraftan da sendikaların her koşulda kendisini destekleyen, emekçilerin haklarını gaspeden politikalarını meşrulaştıran "yandaş" örgütler olmasını amaçlamıştır.

Türkiye'de özellikle kamu işyerlerinde örgütlü sendikaların siyasi iktidarlara arasında bir bağımlılık ilişkisi her zaman olmuştur. Ancak AKP bunu farklı bir boyuta taşıyarak sendikaları parti ile organik ilişki içine sokacak bir anlayış sergilemiştir. "Yandaş" olarak tanımlayabileceğimiz bu sendikalar AKP'nin desteğiyle üye sayılarını olağanüstü bir biçimde arttırırken diğer sendikalar marjinalleştirilmeye çalışılmış, üyeleri neredeyse terör örgütüne üye olmakla eş tutulmuştur. Yandaş olmayan sendikalarda örgütlenmek isteyenler işten çıkarılmış ya da çeşitli baskılarla karşı karşıya bırakılmıştır. Böylece yandaş işçi konfederasyonu Hak-İş'e bağlı sendikalar pek çok işyerinde toplu sözleşme yetkisi elde ederek üye sayısını arttırırken; kamu çalışanlarının üye olmaya zorlandığı Memur-Sen'in 2002'de 41 bin 871 olan üye sayısı 20 yıl içinde 24 kat artarak 1 milyon 054 bin 642'ye ulaşmıştır (**Memur-Sen, 2022**). Böylece 2012'de kamu çalışanlarına "toplular sözleşme hakkı" tanındığı görüntüsü ardında Memur-Sen tek yetkili kılınarak tüm kamu emekçilerinin ve emeklilerin ücret ve özlük haklarını belirlenmede söz sahibi olmuştur. Kurulduğu 1952 yılından bu yana devlet güdümlü bir sendikacılık anlayışı sergileyen Türk-İş de AKP, devletin tüm kurumları üzerinde egemenlik sağlayıp "devlet partisi" halini alınca -doğal olarak- AKP'nin güdümüne girmiştir.

Yandaş olmayan sendikaların önemli bir bölümü ise AB müktesebatına uyumu gerekçe gösterilerek çıkarılan yasalara karşı direnmemiştir. Emek süreçlerinin esnekleşmesi ve emekçilerin kazanılmış haklarının ortadan kaldırılması pahasına sendikaların yapısal uyum programına destek vermesi ya da en azından karşı çıkmamasında AB üyeliğinden beklentilerin ve AB fonlarıyla gerçekleştirilen projelerin önemli etkisi olmuştur. Oysa AB'nin üyelik sürecinde Türkiye'den talepleri, Kopenhag ekonomik kriterlerinde de açıkça ifade edildiği gibi piyasa mekanizmasının tüm kural ve kurumlarıyla yerleşmesini içermektedir. Kopenhag kriterleri temel alınarak hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgeleri, İlerleme Raporları ve diğer dokümanlarda da özelleştirmelerden, kamu hizmetlerinin piyasalaşmasına, sosyal güvenlik sisteminin tasfiyesinden emek piyasasının esnekleştirilmesine kadar birçok koşul getirilmektedir. Sendikaların emekçiler için olumsuz olan tüm bu koşulları tartışmadan AB üyelik sürecini kabullenmesi ve AB üyeliği ile birlikte çalışma standartları ve sosyal haklar konusunda ilerlemeler olacağına yönelik beklenti yaratması, yapısal uyum programına karşı mücadeleleri de olumsuz yönde etkilemiştir. Öte yandan, işsizlik, güvencesizlik, yoksulluk artarken bunlara neden olan uygulamalara AB kriterlerinin gereği diyerek karşı çıkılmaması ve AB üyeliğinin koşulsuz biçimde savunulması, zaten zayıf olan sendikalara güvenin daha da zayıflamasına neden olmuştur (Müftüoğlu, 2017).

Bir yandan sendikaların itibar kaybetmesi, öte yandan esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması ve iş güvencesinin büyük ölçüde ortadan kalkmasının sendikal örgütlenme üzerindeki olumsuz etkisiyle birlikte AKP'li yıllarda sendikaların hem üye sayısı azalmış hem de mücadele gücü zayıflamıştır. Bunun üzerine bir de OHAL süreci ve sonrasında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi adıyla inşa edilen otokratik rejimin işçi sınıfını hedefine alarak başta grev hakkı olmak üzere sendikal hak ve özgürlükler üzere kurduğu baskı sendikaları tamamen etkisizleştirmiştir.

Tüm olumsuzluklara rağmen Türkiye'de sendikalaşma mücadelesi sürmektedir. Bu mücadele, yandaş ya da AB'ye uyum gerekçesiyle AKP'ye destek olmuş bürokratik sendikalar tarafından değil, onlara karşı kurulan ve çoğu toplu sözleşme yetkisi dahi olmayan sendikalar tarafından yürütülmektedir.

AKP, yirmi yıllık iktidarında işçi sınıfının yüz yıllar süren mücadelelerle elde ettiği sadece sosyal hakları değil en temel insan haklarını da tahrip etmiştir. Tüm bu hakların geri alınması; AKP ve benzerlerinin bir daha tarih sahnesinde yer almaması, işçi sınıfı hareketiyle birlikte demokrasi, ekoloji ve insan hakları mücadelelerinin ortaklaşmasıyla mümkün olabilir. Aksi halde AKP ya da türevleri insanlık için tehdit olmaya devam edecektir.

Kaynaklar

DB (2002), *Türkiye: Yaygınlığı ve Verimliliği İyileştirmek Amacıyla Sağlık Sektöründe Yapılan Reformlar*, (iki cilt) Birinci Cilt: *Asıl Rapor*, Rapor No: 24358-TU, Dünya Bankası Dokümanı, Haziran 2002

Doğan, A. E. (2010) "AKP'li Hegemonya Projesi ve Neoliberalizmin Yeniden Dirilişi", *Praksis*, Sayı 23

İŞİG Meclisi (2022) *AKP'li Yıllarda İş Cinayetleri*, <https://www.isigmeclisi.org/20788-ekim-de-158-2022-yilinin-ilk-on-ayinda-304-gunde-en-az-1521-akp-l> (Erişim 12 Şubat 2023)

Lordoğlu, K. ve Müftüoğlu, Ö. (2018) *Küresel Rekabet Karşısında Türkiye'de İşgücü Piyasalarının Hal-i Pürmelali*, SODEV Yayınları, İstanbul

Memur Sen (2022) *Kamu Görevlileri Sendikaları ve Konfederasyonu Üye Sayıları, 2013-2022 Dönemi* <https://www.memur-sen.org.tr/yayinlar/kitaplar/2022uyesayilari.pdf> (Erişim 6 Şubat 2023)

Müftüoğlu, Ö. (2014) "İş güvencesi yoksa can güvenliği de yok!", *Evrensel Gazetesi*, 14 Eylül 2014

Müftüoğlu, Ö. (2017) "Neoliberal Yıkıma Karşı Uzlaşmacı Sendikacılık Çözüm mü?"

2000'li YILLARDA TÜRKİYE'DE SENDİKACILIK: zorluklar, eğilimler, olanaklar, Der. Serdar Kayaoğlu, Epos Yayınevi

OECD (2020) *How's Life? 2020* https://www.oecd-ilibrary.org/economics/how-s-life-2020_e6597da1-en (Erişim 14 Şubat 2023)

OECD (2022) *Health Statistics 2022* <https://www.oecd.org/els/health-systems/health-data.htm> (Erişim 15 Şubat 2023)

OECD (2023), *Labour force (indicator)*, <https://data.oecd.org/emp/labour-force.htm#indicator-chart> (Erişim 15 Şubat 2023)

Oxfam (2022) *The 2022 Commitment to Reducing Inequality (CRI) Index*, 11 October 2022 <https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/621419/rr-cri-2022-111022-sum-en.pdf;jsessionid=D72EFA9823890CDC77F-275CF1583BB9B?sequence=6> (Erişim 15 Şubat 2023)

Özgin, Y. ve Müftüoğlu, Ö. (2010) "Sınıflar Arası Mücadelede Yeni Bir Dönemeç: Türkiye'de 2008 Krizi", *Praksis*, Sayı. 22

Ulutürk S. ve Dane K. (2009) "SOSYAL GÜVENLİK: TEORİ, DÖNÜŞÜM VE TÜRKİYE UYGULAMASI",

Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz-2009 C.8

TÜİK, (2015-2022) *Gayri Safi Yurtiçi Hasıla verileri*

Sağlık Bakanlığı (2003) *Sağlıkta Dönüşüm Programı* <https://www.saglik.gov.tr/TR,11415/saglikta-donusum-programi.html> (Erişim 14 Şubat 2023)

Yıldırım, D. (2010) *2001 KRİZİ SONRASINDA BİR HEGEMONYA PROJESİ OLARAK AKP'NİN DOĞUŞU*, Yayınlanmamış doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü